

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6(045)

Ю. С. Петлюк,
кандидат юридичних наук, доцент

О. М. Ситніченко,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ «ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА»: НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, 02156, Київ, Україна
E-mail: petliuk2016@gmail.com

Мета: провести аналіз сучасних наукових підходів до визначення та сутності поняття екологічної безпеки як різновиду загального поняття «безпека» та однією із найпоширеніших правових категорій в доктрині екологічного права. **Методи дослідження:** загальнонаукові та спеціальні методи – формально-логічний, функціонально-правовий, системно-структурний, семантично-пізнавальний. **Результати:** з'ясовано, що в юридичній літературі відсутнє єдине розуміння поняття екологічної безпеки, довідкова та енциклопедична література містить широке тлумачення цього поняття, яке набуває різного змісту відповідно до тих підходів, які використовують дослідники. **Обговорення:** можливості застосування різних доктринальних підходів до визначення поняття та сутності екологічної безпеки у процесі функціонування державного механізму її забезпечення.

Ключові слова: екологічна безпека; забезпечення екологічної безпеки; екологічна криза; навколишнє природне середовище.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема національної безпеки всіх держав світової співдружності сьогодні є надзвичайно актуальною. Адже від її забезпечення залежить подальше існування, самозбереження та прогресивний розвиток держави. Україна не є винятком у цій ситуації. Відповідно до Концепції (Основ державної політики) національної безпеки України, національна безпека як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз досягається шляхом проведення виваженої державної політики у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо.

З поглибленням екологічної кризи та загостренням інших глобальних проблем все

більше зростає значення забезпечення екологічної безпеки. Важливе місце в цьому процесі посідає екологічна політика, що орієнтується на реалізацію вимог забезпечення екологічної безпеки, зниження промислового ризику тощо.

Тому в сучасних умовах розвитку суспільних відносин в Україні, зважаючи на надмірний антропогенний і техногенний вплив на навколишнє природне середовища та кризову екологічну ситуацію, забезпечення екологічної безпеки є одним із пріоритетних напрямків державної політики України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «екологічна безпека» як різновид загального поняття «безпека», є однією із найпоширеніших правових категорій в доктрині екологічного права.

Цій тематиці протягом останнього року присвятили докторські дисертації Ю. А. Краснова «Право екологічної безпеки в Україні» (2018 р.) та А. С. Євстігнєєв «Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні» (2019 р.).

Крім вищезазначених науковців значний внесок у вивчення проблем правового забезпечення екологічної безпеки зробили такі знані вчені, як В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, В. Л. Бредіхіна, Ю. Л. Власенко, А. П. Гетьман, Б. В. Єрофєєв, О. С. Заржицький, Т. Г. Ковальчук, О. С. Колбасов, М. В. Краснова, Н. Р. Малишева, М. І. Малишко, Ю. С. Шемшученко, О. А. Шомпол та інші.

Метою статті є дослідження на основі аналізу еколого-правової літератури, а також довідкових та енциклопедичних джерел сучасних наукових підходів до інтерпретації поняття «екологічна безпека».

Виклад основного матеріалу. Законодавче визначення поняття екологічної безпеки містить Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Відповідно до ст. 50 цього нормативного акту, екологічною безпекою є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Вона гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Серед юридичних наук, наголошує Ю. А. Краснова, «екологічна безпека» стає предметом досліджень теорії держави та права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, міжнародного права. Однак найбільшій увазі «екологічній безпеці» приділяє уваги наука екологічного права, в якій, під впливом вищезазначених загальнонаукових концепцій до її розуміння, сформувалися два еколого-правових підходи: 1) науковий підхід, за яким категорія «екологічна безпека» існує як самостійне правове явище; 2) науковий підхід, який заперечує існування правової категорії «екологічна безпека» [1, с. 478].

Разом із тим, сучасний стан регулювання еколого-правових відносин характеризується широким спектром використання правового інституту екологічної безпеки і відсутністю чітких механізмів і критеріїв її забезпечення.

Загальновизнаного визначення екологічної безпеки не існує, воно набуває різного змісту відповідно до тих підходів, які використовують дослідники. Довідкова та енциклопедична література містить широке тлумачення цього поняття. В юридичній літературі також відсутнє єдине розуміння поняття екологічної безпеки. На підставі аналізу праць представників екологічної науки, як підкреслює К. Кондратьєва, можна зробити висновок про те, що екологічно безпеку визначають крізь призму системи заходів, спрямованих на її забезпечення; стану навколишнього природного середовища та стану розвитку суспільства [2, с. 87].

Визначення екологічної безпеки як правової категорії має різноманітне тлумачення в еколого-правовій науці. Вона розглядається як захист людини та навколишнього природного середовища від шкідливого впливу; умова збереження здоров'я людей і забезпечення сталого соціально-економічного розвитку; баланс розвитку екосистем; діяльність по захисту життєво важливих екологічних інтересів; складова міжнародної екологічної безпеки [3, с. 122].

На глобальний характер екологічної безпеки вказує М. Ф. Реймес, який визначив її як комплекс станів, явищ і дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі та в будь-яких регіонах, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно й політично готове людство [4, с. 51].

Екологічна безпека, на думку О. С. Заржицького, є комплексним станом певних властивостей довкілля, які створені цілеспрямованою діяльністю людей, з урахуванням обґрунтованих допустимих навантажень антропогенних чинників на навколишнє середовище та негативних змін, що відбулися в ньому, і забезпечують організаційно-правовими, економічними, науково-технічними та іншими засобами та способами збереженість життєдіяльності людини [5, с. 32].

Визначаючи поняття екологічної безпеки, О. С. Колбасов стверджує, що це – система заходів, які усувають загрозу масовій загибелі людей в результаті такої несприятливої антропогенної зміни стану природного середовища на планеті, при якій людина як бі-ологічний вид позбавляється можливості існувати, оскільки не зможе задовольняти свої фізіологічні та соціальні потреби за рахунок навколишнього матеріального світу [6, с. 53].

Досліджуючи проблеми екологічної безпеки, М. І. Малишко розглядає її як систему заходів, спрямованих на захист життєво необхідних інтересів людини від несприятливого впливу навколишнього природного середовища та вказує на те, що екологічна безпека основним питанням екології людини, оскільки безпосереднім об'єктом охорони є людина та її економічні інтереси [7, с. 331].

Як зазначає Г. П. Серов, під екологічною безпекою слід розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у процесі взаємодії суспільства і природи від загроз: а) з боку природних об'єктів, властивості яких змінені забрудненням, засміченням внаслідок антропогенної діяльності (виникнення аварій, катастроф, здійснення тривалої господарської, військової та інших видів діяльності) чи навмисно з метою екологічних диверсій, агресії або ж природних явищ та стихійного лиха; б) обумовлених знищенням, пошкодженням або виснаженням природних ресурсів (загроза незабезпечення суспільства і держави природними ресурсами) [8, с. 33].

Грунтовне визначення поняття екологічної безпеки дає В. І. Андрейцев. На його переконання, екологічна безпека як юридична категорія – це складова національної та транснаціональної безпеки, тобто такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя й здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності та запобігання погіршенню стану довкілля, а також інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я

особи, суспільства та держави, яка потребує чіткої конституціоналізації в чинному законодавстві [9, с. 38].

На думку авторів «Енциклопедії державного управління» [10, с. 112], екологічна безпека є складовою національної безпеки, забезпечення якої передбачає діяльність людини, що не завдає значних збитків навколишньому природному середовищу, компенсує погіршення екологічної ситуації природоохоронними заходами та сприяє захисту людини, суспільства, природи, зберігає екосистеми, враховує необхідність підтримки екологічного балансу в біосфері.

Під екологічною безпекою слід розуміти стан захищеності довкілля від порушення його екологічної рівноваги на засадах впровадження та контролю за дотриманням науково обґрунтованих нормативів природокористування та охорони довкілля; контролю за станом навколишнього природного середовища, виявлення та усунення загроз для здоров'я населення, своєчасного попередження громадян України в разі небезпеки; зниження антропогенних навантажень, ліквідація наслідків шкідливого впливу людської діяльності на природне середовище; впровадження у виробництво екологічно безпечних технологій, реалізації заходів щодо зменшення наслідків Чорнобильської катастрофи; недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів [11, с. 172].

Екологічна безпека — категорія соціальна, притаманна людському суспільству, формується в межах суспільних відносин. Вона має певні правові форми неправового характеру, хоча і належить до явищ. Зазначена категорія характеризується, по-перше, як вічна цінність людського суспільства, що ґрунтується на певній системі гарантій екологічної безпеки співіснування природи і людини. Йдеться про безпеку людини в процесі: взаємодії з природним середовищем, з небезпечними речовинами (радіоактивними, хімічними, токсичними тощо), використання руйнівних або небезпечних технологій і процесів, здійснення різноманітних впливів на довкілля тощо. Вона може бути пов'язана і з неконтрольованими людиною процесами (стихійні сили природи) [12, с. 187].

Погоджуємося із С. О. Боголюбовим, що екологічна безпека – це процес забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, природи і держави від реальних і потенційних загроз, що створюються антропогенним природним впливом на навколишнє середовище [113, с. 99].

Така значна кількість підходів до визначення екологічної безпеки породжує певні правові проблеми з визначенням права екологічної безпеки, а це, в свою чергу, не дозволяє визначити уніфіковане поняття «екологічна безпека». Отже, виникає своєрідне «замкнуте коло». На думку автора, більш правильним є розкриття змісту екологічна безпека саме у зв'язку з певним станом. Адже, екологічна безпека є метою та одночасно завданням діяльності всіх зацікавлених суб'єктів. А сам процес її забезпечення чи діяльність в цій сфері ще не означає результат. Крім того, законодавець теж пов'язує екологічну безпеку саме зі станом.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що екологічну безпеку як правову категорію слід розглядати насамперед через визначення стану захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля, за якого гарантується право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє середовище та наявності необхідних умов для захисту довкілля, відтворення природних об'єктів і територій, а також всебічного задоволення інших прав громадян та інтересів держави.

Література

1. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки: теоретичні аспекти: монографія. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2017. 589 с.
2. Кондратьєва К. Юридичне поняття та особливості екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 84–89.
3. Екологічне право України: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Право, 2009. 328 с.
4. Реймес Н. Ф. Природопользование: словарь-справочник. Москва: Мысль, 1990. 637 с.

5. Заржицький О. С. Правові аспекти регіональної екологічної політики: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. 160 с.

6. Колбасов О. С. Концепция экологической безопасности (юридический аспект). *Советское государство и право*. 1988. № 12. С. 47–55.

7. Малишко М. І. Екологічне право України: навч. посібник. Київ: Видавничий дім «Юридична книга», 2008. 383 с.

8. Серов Г. П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленных и иных видов деятельности. Москва: Ось-89, 1998. 222 с.

9. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навчальний та науково-практичний посібник. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.

10. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. Київ: НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління / редкол.: В. М. Князев [та ін.]. 748 с. <https://doi.org/10.34213/db.19.01.18>

11. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1: А – Г. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. 672 с. <https://doi.org/10.33498/louu-2018-06-248>

12. Екологічне право: підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. 432 с.

13. Боголюбов С. А. Экологическое право: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Изд-во Юрайт, 2012. 492 с.

References

1. Krasnova J. A. (2017) Pravo ekolohichnoi bezpeky: teoretychni aspekty: monohrafiya. Kyiv. Vydavnychyy tsestr NUBiP Ukrayiny, 2017. 589 s. (In Ukrainian).
2. Kondt'yeva K. (2012) Yurydychne ponyattya ta osoblyvosni ekolohichnoi bezpeky v sferi sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva. *Yurydychna Ukrayina*. 2012. № 12. S. 84–89. (In Ukrainian).
3. Ekolohichne pravo Ukrayiny (2009): pidruch. dlya stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. / za red.

A. P. Het'mana ta Shul'hy. Kharkiv: Pravo, 2009. 328 s. (In Ukrainian)

4. Reymes N. F. (1990) Prirodopol'sovanie: slovar'-spravochnsk. Moskva: Mysl', 1990. 637 s. (in Russian).

5. Zarzhyts'kyi O. S. (2003) Pravovi aspekty rehional'noyi ekolohichnoyi polityky: monohrafiya. Dnipropetrovs'k: Nauka i osvita, 2003. 160 s. (In Ukrainian).

6. Kolbasov O. S. (1988) Kontsepsiya ekologicheskoy bezopasnosti (yuridicheskyy aspekt). *Sovetskoye gosudarstvo i pravo*. 1988. № 12. S. 47–55. (in Russian).

7. Malyshko M. I. (2008) Ekolohichne pravo Ukrayiny: navch. posibnyk. Kyiv: Vydavnychyy dim «Yurydychna knyha», 2008. 383 s. (In Ukrainian).

8. Serov G. P. (1998) Pravovoye regulirovaniye ekologicheskoy bezopasnosti pri osushchestvlenii promyshlennykh i inykh vidov deyatel'nosti. Moskva: Os'-89, 1998. 222 s. (in Russian).

9. Andreytsev V. I. (2002) Pravo ekolohichnoyi bezpeky: navchal'nyy ta naukovopraktychnyy

posibnyk. Kyiv: Znannya-Pres, 2002. 332 s. (In Ukrainian).

10. Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya: u 8 t. / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrayiny; nauk.-red. kolehiya: Y. V. Kovbasyuk (holova) [ta in.]. Kyiv: NADU, 2011. T. 1: Teoriya derzhavnoho upravlinnya / redkol.: V. M. Knyazyev [ta in.]. 748 s. (In Ukrainian).

11. Yurydychna entsyklopediya (1998): u 6 t. / Nats. akad. prav. nauk Ukrayiny, In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. Kyiv: Ukrayins'ka entsyklopediya im. M. P. Bazhana, 1998. — T. 1: A – H. / red. kol. Y. S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. 672 s. (In Ukrainian).

12. Ekolohichne pravo (2013): pidruch. dlya studentiv yuryd. vyshch. navch. zakl. / za red. A. P. Het'mana. Kharkiv: Pravo, 2013. 432 s. (In Ukrainian).

13. Bogolyubov S. A. Ekologicheskoye pravo: uchebnyk. 3-ye izd., pererab. i dop. Moskva: Izd-vo Yurayt, 2012. 492 s.

**LEGAL ENVIRONMENTAL CATEGORY:
SCIENTIFIC APPROACHES TO INTERPRETATION**

Kyiv National University of Trade and Economics
Kyoto Str., 19, 02156, Kyiv, Ukraine
E-mail: petliuk2016@gmail.com

Purpose: to analyze current scientific approaches to the definition and essence of the concept of environmental safety as a variant of the general concept of «safety» and one of the most common legal categories in the doctrine of environmental law. **Methods:** general scientific and special methods - formal-logical, functional-legal, system-structural, semantic-cognitive. **Results:** it is found that there is no common understanding of the concept of environmental safety in the legal literature, and the reference and encyclopedic literature contains a broad interpretation of the concept, which takes on a different meaning according to the approaches used by researchers. Based on the analysis of the works of representatives of environmental science, it can be concluded that environmental safety is determined through the prism of a system of measures aimed at its provision; the state of the past and the state of development of society. Ecological security as a legal category is a component of national and transnational security, that is, a state of development of public relations, under which the system of legal norms, other state-legal and social means guarantees the protection of citizens' right to a safe life and health environment, provides regulation of implementation environmentally hazardous activities and the prevention of environmental degradation, as well as other consequences of danger to life and health of the individual, society and the state. **Discussion:** possibilities of applying different doctrinal approaches to defining the concept and essence of ecological safety in the process of functioning of the state mechanism of its provision. Ecological security is a component of national security, which provides for human activity, which does not cause significant damage to the environment, compensates for the deterioration of the ecological situation by nature conservation measures and promotes the protection of man, society, and nature, preserves ecosystems, takes into account the need to maintain ecological balance.

Keywords: ecological safety; ensuring ecological safety; ecological crisis; environment.